

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті досліджується «політичні цінності» як категорія і предмет соціально-гуманітарної науки. Здійснюється теоретико-концептуальний підхід до аналізу проблеми політичних цінностей у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: політичні цінності; українське суспільство; гуманізм; ідеал; індивід; свідомість.

В умовах тих змін, що відбуваються в українському суспільстві протягом останніх, майже двадцяти п'яти років здобуття незалежності державою Україна, формування і розвиток системи нових демократичних політичних цінностей привертає пильну увагу та неабияку зацікавленість не тільки політологів, але й представників усіх інших галузей соціально-гуманітарного знання: філософів, соціологів, правознавців психологів, істориків, та ін.

Дослідник Р. Інглехарт, наприклад, відзначає, що стрімкі зміни у суспільствах, які переживають історичну кризу, призводять до глибокої невпевненості, яка породжує потужну потребу у передбачуваності. За таких обставин авторитарний рефлекс набуває дві форми: 1) форму фундаменталістських або нативістських реакцій, коли реакція на зміни набирає форму заперечення нового, а також форму, яка ставить за обов'язок всім навкруги, відстоювання непогрішимої старих, звичних культурних моделей; 2) форму рабського поклоніння перед сильними світськими лідерами, коли стан глибокої невпевненості породжує готовність покластися на таких лідерів як на кращих людей із залізною волею, здатних вивести свій народ туди, де безпечно [1, с. 17].

Для молодого держави Україна, став великим випробуванням перехід від політичних цінностей Радянського союзу до світових демократичних політичних цінностей. Тому визначення для українського суспільства сучасних політичних цінностей є нагальною необхідністю в умовах гостро поставленої проблеми консолідації народу держави, перед зовнішнім агресором. І на мою думку, саме перед науковцями, ситуація в країні ставить важливе актуальне завдання – формування системи близьких за духом часу для широкого кола громадян України, політичних цінностей, усвідомлення та дотримання яких, допоможе нашій державі подолати кризовий період та досягнути процвітання.

Проблема формування та розвитку політичних цінностей була і залишається предметом дослідження таких видатних науковців як В. Кремінь, В. Андрющенко, В. Горбатенко, Ф. Кирилюк, Ф. Семенченко та інші. Так зокрема, Семенченко Ф. зазначає, що в сучасній Україні відбувається трансформація політичних цінностей у зв'язку з переходом до демократичного вільного відкритого суспільства. Проблема входження

України в співдружність високо розвинутих демократичних країн – це значною мірою проблема досягнення людьми феномена свободи, причому досягнення на різних рівнях, в тому числі і на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства.

В цілому всі дослідники сходяться на тому. Що людство накопичило величезний досвід, пов'язаний з вирішенням цих питань у суспільствах з різними формами правління, рівнем масової свідомості та політичної культури. Людство вже накопичило величезний досвід, пов'язаний з вирішенням цих питань у суспільствах з різними формами правління, рівнем масової свідомості та політичної культури [5, с. 143–155].

Проблема цінностей, в максимально широкому значенні, завжди виникала в епохи обесцінення культурних традицій та дескредитації ідеологічних підвалин суспільства. Саме криза афінської демократії заставила Сократа вперше поставити питання: «Що є благо?». А це – основне питання загальної теорії цінностей. Як в античній так і в середньовічній філософії ціннісні (етико-естетичні і релігійні) характеристики включались в саме поняття реальності, істинного буття. Вся традиція ідеалістичного раціоналізму від Платона до Гегеля характеризується не розщепленістю онтології і аксіології, буття і цінності. Аксіологія як самостійна область філософського дослідження, виникає тоді, коли поняття буття розщеплюється на два елементи: реальність і цінність, як об'єкт багатоманітних людських бажань і потреб. Головна задача аксіології, як науки про цінності – показати як можлива цінність в загальній структурі буття і як вона співвідноситься з «фактами» реальності. Крім того, як зазначає відомий український дослідник В. Бакіров, аксіологічна рефлексія може виступати одним з важливих факторів інтеграції соціально-гуманітарних наук. На цю обставину неодноразово звертали увагу провідні спеціалісти у сфері вивчення ціннісної проблематики. Так, американський антрополог К. Клакхон відзначав: «Поняття цінності являє собою точку співпадіння для різних спеціалізованих суспільних наук і є ключовим поняттям для інтеграції досліджень у гуманістиці. Поняття «цінності» може поєднати різні спеціалізовані дослідження, допомогти в подоланні широко розповсюдженого в соціальних науках статично-описового підходу» [3, с. 178].

Сьогодні в Україні система політичних цінностей виявилась у функціонально-інструментальній залежності по відношенню до ринкової економіки і тісно взаємопов'язана з процесом формування соціально-економічних цінностей. Такі цінності як свобода, справедливість, рівність знаходяться у прямій залежності від ринку і приватної власності. Більш того, ринок і приватна власність стали тією ідеологізованою метою-цінністю, спираючись на яку, влада намагалася і намагається побудувати свою легітимність. Це обумовило селективний підхід до вказаних цінностей, підпорядкування їх критерію доцільності з точки зору реалізації ринкового (власницького) ідеалу. У результаті ті, хто сприймає ринок як ідеологізовану мету, стали апелювати до свободи, по-перше, протиставивши її рівності (часто і справедливості), а по-друге, звівши її до економічної свободи. У свою чергу ті, хто заперечує ринок у якості цінності і самодостатньої мети, виводять (так само функціонально) зі свого заперечення думку про примат рівності, який протиставляють свободі і зводять, по суті, знову ж таки до рівності економічної. Цей економічний редукціонізм двох головних ідеологій, які протистоять в українському суспільстві, – проринкової і антиринкової – виступає яскравим виразом загальної кризи цінностей, що не дозволяє визначити сенс буття людини як морального і політичного (а не просто господарюючого) суб'єкта [3, с. 178–183].

Спроба поповнити брак ідеалів в простий спосіб, просто запозичивши західну, демократичну систему політичних цінностей, та впровадити її у масову свідомість українців буде приречена на невдачу. Цінності та ідеали являють собою глибинні шари культури суспільства, органічний результат його історичного розвитку, формуються протягом століть, а то й тисячоліть. Тому, механічне впровадження їх неминуче викликати реакцію відторгнення. Навіть прискіпливо підготовлений, еволюційно орієнтований варіант вирішення даної проблеми передбачає цілеспрямовану, кропітку роботу політичних діячів і соціально-політичних інститутів протягом десятиліть. Запозичення, відсутність творчого, інноваційного імпульсу у формуванні власної системи політичних цінностей може призвести до того, що пересажені на незахідний ґрунт демократичні цінності набудуть «незахідного», «недемократичного змісту». Адже соціально-культурне середовище у нашій країні є не дуже сприйнятливим до західних цінностей. Як показують соціологічні дослідження більшість українського населення тяжіє до рідної слов'янської культури і віддає переваги вітчизняним традиціям та звичкам. Більш того, на відповідні соціально-політичні процеси не рідко може впливати фактор ворожості, неприйняття. Повністю або частково ворожими по відношенню до західних традицій і цінностей є шестеро з кожних десяти українських громадян, а четверо з десяти однозначно бачать у їх поширенні більшу або меншу загрозу для нашого суспільства [4, с. 48–51].

У сучасній літературі, присвяченій аналізу процесів модернізації у пострадянських країнах, подано характеристику останньої як «такої, що запізнюється», а ще більш визначена її класифікація як «такої, що наздоганяє», що передбачає визнання деякого еталону, до якого слід прагнути, суспільства, яке

необхідно наздогнати. Під «такою, що наздоганяє» модернізацією мається на увазі такий шлях національного прискорення і наближення до стандартів західної цивілізації, коли країна повторює на цьому шляху всі етапи, пройдені країнами Заходу» [6, с. 35].

Дослідники звертають увагу на серйозні недоліки такого роду модернізації, суть якої більш точно передається терміном «вестернізація» і означає зміну менталітету суспільства, прийняття цінностей і норм західного, в першу чергу, американського способу життя [5, с. 143–155]. Український політолог В. Горбатенко відзначає, що вестернізація являє собою суперечливий процес, який, з одного боку, включає раціональне господарювання, досвід використання нових технологій, розвитку демократичних інституцій. А з другого, цей процес супроводжується поширенням комерціалізації культури, психологічного гедонізму і моральної всюдозволеності, нових форм відчуження людини [6, с. 35]. Інші дослідники вказують на те, що вестернізація взагалі може призвести до повної духовної деградації та духовної катастрофи [7, с. 51].

Саме з розпадом традиційно-історичної культури і поверховим сприйняттям культури західної пов'язують нездійсненність модернізації «що наздоганяє». «Відкати» і «рецидиви» – результат не тільки надмірних матеріальних нестатків. Вони обумовлені серйозною соціокультурною невідповідністю поточних процесів тому, що було укорінено і що складало і складає особливість суспільства, на яке «звалилася» лавина змін. Дослідник Н. Наумова пише, що істотна помилка такої модернізації – «невикористання вихідного стартового культурного потенціалу. Обираючи не м'яку європейську модель розвитку, з її повною турботою про слабких та тих, що програли», а американську, «для якої характерна більш конкурентна і жорстка модель виживання», реформатори діяли «не без тиску ззовні. І в результаті йде зміна цивілізаційних цінностей, духовних орієнтирів, що не може проходити безболісно ... Економічне і культурне насильство як обов'язкова риса модернізацій, що запізнюються – наслідок історичної паніки еліти, страху перед відставанням, розчарування щодо народу і самостійного шляху власної країни, нездатності знайти, зрозуміти та відчути цей шлях. Звідси суєта і агресія влади» [8, с. 84].

Однак, особливість ціннісної ідентифікації сучасної України полягає в тому, що вона у цивілізаційному і культурному відношенні є і європейською і євразійською державою. Для українського суспільства є характерним стійке і майже безконфліктне співіснування глибинних, але в більшості пригнічених рис «європейськості» і частково іманентних, частково приданих за останні десятиліття (нав'язаних комуністичним режимом) «євразійських» ознак [9, с. 89].

Здобуття державної незалежності не позбавило Україну від цієї синкретичності. Доводиться констатувати, що українська європейськість у свій час отримала розвиток лише у початкових і до того ж периферійних формах, а у значній частині населення радянські навички соціальної поведінки, відповідна система цінностей виявилися глибоко вкоріненими. Непослідовність, суперечливість політичних пріоритетів масової свідомості населення України проявилася практично відразу після проголошення незалежності і

регулярно фіксувалася у соціологічних дослідженнях, стала стабільною ознакою менталітету українських громадян. Можна говорити про феномен внутрішньої української двовекторності. Так, за даними всеукраїнського опитування, проведеного факультетом соціології та психології Київського національного університету ім. Т. Шевченка спільно з Департаментом політичних наук університету штату Айова (США) у 2001 році, 32 % громадян вважали, що найкращою для України була б політична система типу радянської (подібної до СРСР); 6 % – політична система, що зараз існує; 44 % – за демократію західного типу і 18 % не визначились з відповіддю (див.: День. – 2001. – 14 червня. – С. 1).

Сьогодні населення накопичило значний негативний досвід взаємодії з державними інстанціями, головним чином з приводу прав і свобод. Крім того, у цьому досвіді відсутні навички автоматичної реакції на порушення своїх прав і свобод, тобто навички громадянської свідомої участі. Соціальна установка на політичну активність не набула належного поширення в українському суспільстві. Характерна для основної маси населення пасивність гальмує процес вироблення механізму організованого колективного тиску на державні структури, формування такої участі, яка б приводила до раціоналізації рішень, що приймаються органами державної влади.

Очевидно, що декларативні демократичні орієнтації, які були притаманні більшості населення напередодні проголошення незалежності України, за десятиліття були піддані серйозному випробуванню. В останні роки знизився рівень значущості цінностей політичного суверенітету країни і національно-культурного відродження та рівень вагомості таких громадянських і демократичних цінностей, як можливість контролю за рішеннями владних структур, «прагнення до того, щоб цінності демократії набували для людей більшого значення, ніж гроші» [10, с. 80]. Результати соціологічних досліджень останніх років свідчать також, що у масовій свідомості живе і процвітає віра у виключну силу кількох керівників, які у нинішній соціальній ситуації можуть зробити більше, ніж можна чекати від усіх законів і демократичних дискусій.

У нашій країні в останні роки відбувається активний процес інституціоналізації громадської думки. Почалась спеціалізована діяльність по вивченню громадської думки, виникли відповідні організаційні структури – численні центри її вивчення. Однак аналіз і врахування громадської думки не стали обов'язковим моментом прийняття управлінських рішень, в тому числі і на рівні суспільства. Ще немає системи відповідних законів, не розроблені і не закріплені у підзаконних актах механізми врахування громадської думки управлінськими ланками. Іншими словами, громадська думка ще не перетворилася на розвинений соціальний інститут, який здійснює функції соціального

контролю і управління [11, с. 202]. Сам по собі несприятливий вплив негативного соціального досвіду, що накопичується у мас, на формування ціннісних установок у перехідному суспільстві не є виключно українською проблемою. Він очевидний у всіх країнах, які переживають процеси радикальних трансформацій. Деякі транзитологи використовують поняття «тиранія часу», щоб підкреслити складність і суперечливість ситуації радикальних перетворень, які через об'єктивні причини не можуть бути здійснені у короткі терміни і які супроводжуються неминучими для значної частини населення тягарями [12, с. 51].

Українська специфіка цієї проблеми пов'язана, поперше, з особливостями масової свідомості, які породжують особливі труднощі збереження прореформістських та продемократичних орієнтацій мас. (Так, наприклад, масова свідомість в Україні спочатку характеризувалася «інструменталістським» розумінням демократії, яке виражалось в очікуванні від неї, у першу чергу, покращення соціальних і матеріальних аспектів життя); по-друге, особливою масштабністю і об'єктивною складністю економічних, політичних проблем, що потребували свого вирішення у процесі перетворень; по-третє, значно більшою мірою ці особливості ціннісної свідомості обумовлені некомпетентними діями еліти, економічних та політичних лідерів країни у вирішенні завдань, що стоять перед ними [13, с. 85–86].

Таким чином, узагальнюючи обґрунтування викладене у статті особливості таких політичних цінностей як свобода і демократія в сучасному політичному суспільстві, аналізуючи різні політичні теорії та концепції можна стверджувати, що вони, безперечно, становлять науковий інтерес для вітчизняної політичної науки. Доцільність уваги суспільствознавців до аналізу особливостей політичних цінностей сучасного українського суспільства, обумовлюється передусім потребою соціалізації молодшого покоління та ресоціалізацією людей старшого віку в умовах демократії, розбудови вільної, незалежної державності в сучасній Україні [14, с. 13].

На мою думку, необхідно вивчати як конструктивно-творчі, так і деструктивні аспекти впливу на політику та функціонування свободи ментально-психологічних особливостей українського народу та політичної культури. Це буде створювати найбільш повне уявлення про культурологічний вимір суспільного життя і пояснювати причини гальмування, провалу та недосконалої реформ у такої молодшої, мало розвинутої демократії як демократія України. Запобігти ущемленню свободи з боку демократії та породжених нею тенденцій може лише щоденне, широке, інституціалізоване користування громадянами своїми правами та свободами. Проблема формування та розвитку політичних цінностей у сучасному українському суспільстві потребує додаткових наукових досліджень та реалізації напрацьованих у цьому питанні на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Инглехарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглехарт // Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 6–24.
2. Бакиров В. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора / В. Бакиров. – Харьков : Вища школа, 1988. – 149 с.

3. Семенченко Ф. Г. Ценностная система общества как фактор формирования и функционирования политических институтов / Ф. Г. Семенченко // Системная трансформация общества: инновации и традиции. Сборник научных трудов кафедр социально-гуманитарных наук; Под общей редакцией доктора социологических наук, профессора Титаренко Л. Г. – Брест, 2011. – С. 178–183.
4. Семенченко Ф. Г. Ціннісний вимір політичної діяльності: теорія і практика розвитку сучасного українського суспільства / Ф. Г. Семенченко // Збірник наукових праць [ред. колегія: Ю. М. Бардачов – голова, В. Ф. Цвях, Ф. Г. Семенченко та ін.]. – Херсон : Вид-во «Олді-плюс», 2010. – С. 48–51.
5. Семенченко Ф. Г. Свобода та відповідальність як базові цінності особистості у посттоталітарному просторі / Ф. Г. Семенченко // Духовна компонента в системі вищої освіти України (збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Духовна компонента в системі вищої освіти України», 28 травня 2010 року, м. Луцьк) – Луцьк, 2010. – С. 143–155.
6. Рукавишников В. О. Социологические аспекты модернизации России и других посткоммунистических обществ / В. О. Рукавишников // Социологические исследования. – 1995. – №1. – С. 34–46.
7. Шаповалов В. Ф. Либерализм и Российская идея / В. Ф. Шаповалов // Социологические исследования. – 1996. – № 2. – С. 45–54.
8. Семененко И.С. Трансформация критериев самоидентификации в социо-культурном и политическом пространстве: Западная парадигма и российский контекст / И. С. Семененко // Политические исследования. – 2000. – № 3. – С. 80–90.
9. Дергачев А. Украина в европейском и евразийском интересах / А. Дергачев // Политическая мысль. – 2000. – № 3-4. – С. 82–91.
10. Ручка А. Динаміка ціннісних пріоритетів населення України: 1991-2000 / А. Ручка // Політичний портрет України: бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи». – К. : «Демократичні ініціативи», 2001. – С. 73–90.
11. Якуба Е. А. Методологические проблемы социологического анализа общественного мнения / Е. А. Якуба // Проблемы развития социологии на современном этапе (теоретичні та методичні питання): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Інститут соціології НАН України, 1994. – С. 224–286.
12. Буцєвицький В. Проблеми політичної культури в Україні в процесі державотворення / В. Буцєвицький // Нова політика. – 1999. – № 1. – С. 48–51.
13. Процьків М. Від особистої культури до політичного майбутнього: спроба аналізу суспільно-політичної культури в Україні у контексті тоталітарної спадщини / М. Процьків // Сучасність. – 2000. – № 3. – С. 85–86.
14. Бекешкіна І. Демократичний процес в Україні // Політичний портрет України: бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи». – К. : «Демократичні ініціативи», 2001. – С. 13–46.

В. И. Онищенко,

Херсонский национальный технический университет, г. Херсон, Украина

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье исследуется «политические ценности» как категория и предмет социально-гуманитарной науки. Осуществляется теоретико-концептуальный подход к анализу проблемы политических ценностей в современном украинском обществе.

Ключевые слова: *политические ценности; украинское общество; гуманизм; идеал; индивид; сознание.*

V. Onishenko,

Kherson National Technical University, Kherson, Ukraine

POLITICAL VALUES AND THEIR FEATURES ARE IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

In the article «political values» as category and object are investigated socially – humanitarian science. Theoretical and conceptual approaches to analysis of problem of political values in modern Ukrainian society.

Keywords: *political values; Ukrainian society; humanism; ideal; individual; consciousness.*

Рецензенти: *Семенченко Ф. Г., д-р політ. наук, професор;*

Бобіна О. В., канд. політ. наук, доцент.